گۆڕانی باری ئابووری و
فراوانبوونی وشەی زمانی کوردی

ئەم لێکۆڵینەوەیە، کە بەناونیشانی (گۆڕانی باری ئابووری و فراوانبوونی وشەی زمانی کوردی)یە، لە ڕادەی چۆنیەتی فراوانبوونی وشەی زمانی کوردی، لەژێر پێشکەوتن و گۆڕانی باری ئابووری، لە بوارەکانی ژیانی کشتوکاڵی و مەڕداری و بازرگانی و پیشەسازی، بە هەردوو لایەنی ژیانی کۆن و تازەیانەوە، بەهۆی داهاتن و داکەوتن و داهێنانی جیهانی زانست و تەکنۆلۆجیاوە، کە لە زمانی کوردیدا ڕەنگیداوەتەوەو، دەکۆڵێتەوە.

لە لێکۆڵینەوەکەدا، هێمام بۆ ئەوە کردووە، کە ژیان بێ زمانی نابێت و، پێش ناکەوێت و بەهۆیانەوە شارستانیەت دروست دەبێت و، زمانیش بەهۆی ڕەنگدانەوەی گۆڕانی ژیانەوە، فەرهەنگی وشەکانی، لە گۆڕان و دەوڵەمەندبووندا دەبێت و، زمانیش بەشێکە لە شارستانیەت، کە پێکەوە هەردووکیان داهێنانی دەستی مرۆڤن.

زمانی کوردی بەگوێرەی، ئەو بارودۆخەی کە تیایدا تێپەڕبووە، هێشتا بەگوێرەی زمانی ترەوە گۆڕانی چاکی بەرەو پێشکەوتن و فراوانبوونی بەخۆیەوە دیووە.

لێکۆڵینەوەکە لە پیشاندانی وشەکانیدا، هێمای بۆ وشە وەرگیراوەکان، لە

زمانی ترەوە، لەو بوارانەی سەرەوەدا کردووە. لەناو زمانەوانانی کوردا، لێکۆڵینەوەیەکی سەربەخۆی بەم جۆرە، مەگەر لەناو وتارو لێکۆڵینەوەی تردا نەبێت نابینرێت.

زمان شتێکی گرنگەو، نیشانەو سیماو مۆرکی ناسینەوەی نەتەوەیەو، یەکێکە لە بنەماکانی بوونی نەتەوەو میللەت و، زمان ئاڵۆزترین دیاردەی سروشتە، مرۆڤ لە دروست بوونی کۆمەڵی سەرەتاییەوە، فێری بووە، پێش ئەوەی قسە بکات، بیری لە فێربوونی زمان کردۆتەوە. لە ترسی ئاژەڵی دڕەندەو دیاردە سامناکەکانی سروشت و، بۆ جێبەجێکردنی پێویستییەکانی ژیان، کۆمەڵی دروست کردووەو، پەنایان بردۆتە بەر پێکەوە ژیان و کۆمەڵی بچووک بچووکی ژمارە کەم کەسیان هێناوەتەکایەوەو بەرەنگاری ژیان و سروشتیان، بەهۆی پێویستییە گرنگەکانی ژیان، لە کۆکردنەوەی خواردەمەنی و، گەڕان بەدوای خواردن و ژیان بردنە سەردا کردۆتەوە.

لێرەوە زمان وەکو هۆیەکی دەربڕین، بۆ تێگەیشتن و لەیەک گەیشتن و دەربڕینی پێویستییەکان، هاتۆتە کایەی ژیانەوەو، بۆتە دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی و بەشێک لە پلەی هۆشیاری و چالاکی مرۆڤ لەناو کۆمەڵدا.

بێگومان ژیان بەبێ زمان نابێت، زمانیش بەبێ ژیان پێش ناکەوێت و، بۆتە بناغەی ژیان و بنەماکانی کۆمەڵگای مرۆڤایەتی، زمان ئاوێنەی ژیانەو، دیاردەکانی بە وشە تیا ڕەنگدەداتەوە. مرۆڤ و ژیان لە ئاستێکی وەستاو دانین و، گۆڕانیان بەسەر دادێت، ژیان هەمیشە بەهۆی گۆڕانەوە، لە بەرەو پێشچوون و پێشکەوتن و پەرەسەندن دایە، ئەم گۆڕانی ژیانە، بەهۆی گۆڕانی باری ئابووری و خۆش گوزەرانییەوە ڕوودەدات و، لایەنەکانی کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری و ڕامیاری دەگرێتەوە، کە لە ئەنجامی نزیک بوونەوەی وڵاتانی جیهان، لەگەڵ یەکتر بەهۆی بەستانی پەیوەندی ئابوورییەوە، کە بەهۆی پەیدابوونی هۆی تازەی

بەیەک گەیشتنی ڕێگاوبانی وەک فڕۆکەو، پاپۆر، کەشتی، ئۆتۆمبیل، شەمەندەفەری خێراو، دەسگاو هۆیەکانی ڕاگەیاندنی ڕۆشنبیری و ڕۆژنامەگەری و، ئێستگەو تەلەفزیۆن و ڕادیۆو سینەما... هتد. ئەم پەیوەندییەی نێوان وڵاتان، لە ژێر پێشکەوتنی باری ئابووریەوە بووە، هۆی ئاڵوگۆڕ کردنی بازرگانی و، ناردن و هێنانی شتومەکی پێویستی بوارەکانی ژیانی وڵاتان، ئەمە بووە هۆی هاتنە کایەی زۆر وشەو زاراوەی تازەی سەر بەپێویستییەکانی ژیانی سەردەم و، کارتێکردنی شارستانێتی پێشکەوتووی ئەوروپا، بەتایبەتی لە ڕووی پیشەسازی تازەو تەکنەلۆژیای سەردەم و، زانست و زانیاری و داهێنانی تەکنیکی تازەی ئابووری و، هۆیەکانی تازەی بەرهەم هێنان و شێوازەکەی، بۆ ناو زمانانی گەلانی دنیا، بەتایبەتی گەلانی ڕۆژهەڵات و وڵاتانی جیهانی سێیەم، ئەمە خۆی لە خۆیدا، کاریگەرییەکی گەورەی کردۆتە سەر بیری خەڵک و شێوازی ژیانیان، کە ئەم هەموو لایەنە لە زماندا، ڕەنگدەدەنەوەو کاریگەری خۆیان هەیە، لە گواستنەوەی وشەی ناوو زاراوەی ئەو پێویستییانە بۆ ناو زمانانی دی، بە هۆی وەرگێڕان و وەرگرتن و داڕشتنەوە.

ئەم دیاردەیە، بەخواست و ویست و ئارەزووی مرۆڤ نایەتەکایەوە، بەڵکو زمان بەپێی یاسایەکی نەگۆڕو چەسپاو دەگۆڕێت و پەرەدەسێنێت و بەبێ ڕێکەوت، واتە لە ڕێکەوتەوە لە دایک نەبووە، پێویستی ژیان دەی گۆڕێت و کەس ناتوانێ بەری گۆڕانەکەی پێ بگرێ(١). بەڵکو بەهۆی پێویستی ژیان و سەردەم کارتێکردنی شارستانییەوە، ئەنجام دەدەرێت و، لە هەمان کاتیشدا وەرگرتن و خواستنەوەی ئەو وشانەی سەر بەو بابەتە پێویستی و شارستانیانەی دەبنە هۆی فراوان بوون و دەوڵەمەند کردنی فەرهەنگی وشەی زمان و، پێویستیشە ئەو وشانە کە لە زمانی میللەتی خاوەن زانست و داهێنەرەکەوەن، بخرێنە ژێر ڕکێفی دەستووری زمانی دووەمەوە لە ڕووی گونجاندنی دەنگ و

دەربڕینەوە، بەرادەیەکی کە دوای ماوەیەک لە ناو زمانەکەدا دەسوێن، دەتوێنەوەو ڕواڵەتی زمانە تازەکە ئەپۆشن.

ئەم وشانە، وەکو ناوو زاراوە، بۆ ناونانی کەرەسە و ئامێری ئامرازە تازە داهێنراوو داکەوتووەکانی دونیای تازەی، پڕ زانست و تەکنولۆژیای جۆربەجۆری تازەترین کۆمپیوتەرەوە دێنەکایەوەو، فەرهەنگی زمانەکە دەوڵەمەند دەکەن و، ئەو گۆڕان و پەرەسەندنەی ژیانیش، وشەو زاراوەو دەربڕینی تازە دەبەخشێ بە زمانی میللەتان.

ژیان و شارستانیەت، کە لە ئەنجامی کردارو ڕادەی ژیری مرۆڤەوە، لە بوارە جیاجیاکانی پێویستی مرۆڤایەتیدا، سەر هەڵ ئەدەن و، دەبنە سیمای پێشکەوتنی هۆش و بیری مرۆڤ و ئادەمیزاد لەناو کۆمەڵدا. ئەم ژیان و شارستانیەتە، مەحاڵە بەبێ زمان دروست نابێت و پێش ناکەوێت، نەتەوەو میللەت، لە وریابوونەوەو گەشەسەندن و گۆڕانی شارستانیەتدا، پێویستی بە زمانێک هەیە، ئەو گۆڕان و گەشەکردنەی پێ دەربڕێت و لە زمانەکەشدا ڕەنگبدەنەوە(٢). ڕەنگدانەوەکەش بەڕێگای (وەرگرتن و داڕشتن و وەرگێڕان)ەوە بە ئەو شتە تازانەی، لەناو کۆمەڵدا، لە بواری (مادی و واتایی)یەوە(٣)، فەرهەنگی زمانی دووەم، بە وشەو ناوی تازە، لە بواری کاروبارو ژیانی تازەی کۆمەڵی مرۆڤایەتیدا، بەکاردەهێنرێن و دەوڵەمەند دەکەن. چونکە ژیان، بەبێ زمان، لە ئاستێکی وەستاودا دەبێت و، گۆران و پەرەسەندن بەخۆیەوە نابینێت. بۆیە زمان، بەشێکی زیندووی شارستانییەتەو بە بنەڕەتی دروست کردنی دادەنرێت و، ژیان و شارستانیەتیش بەهۆیەوە، دەگۆڕێن و پێشدەکەون، زمانیش بەهۆی ڕەنگدانەوەی ئەو گۆڕان و پێشکەوتنە، وشەکانی فراوانتر دەبێت، لە بووژانەوەو تازە بوونەوەی بەردەوام دایە.

زمان لە پڕۆسەی گۆڕاندا، ئەوە نییە هەر وشە وەرگرێت، بەڵکو وشەش بە

زمانانی تر دەبەخشت، واتە زمان دیاردەی وەرگرتن و بەخشینی وشەی، لە ژێر کارتێکردنی گۆڕانی ژیان، بەهۆی باری سیاسی و ئاینی و کۆمەڵایەتی و رۆشنبیرییەوە، لە ژێر پلەی پێشکەوتنی ئابووری و قۆناغەکانی ژیاندا تیادا ئەنجام دەدرێت، بە مەرجێک خاوەی زمانەکە ئاگاداری کەسایەتی و تایبەتیی خۆی بێت و، نەبێتە ژێر لافاوی وشەی بێگانەوە، چونکە زمانانی جیهان، ئاڵوگۆڕی وشەو زاراوەییان هەیە، لەم رووەوە زمانی کوردی توانیویێتی وشە بنچینەییەکانی خۆی بپارێزێت و کاریگەرییەکی کەمی زمانی عەرەبی و تورکی و فارسی پێوە دیاربێت و، ئەمەش هیچی لە زمانی کوردی کەم نەکردۆتەوە. چونکە زمانی کوردی، لە چۆنیەتی پێشکەوتنیدا، زمانێکی سەربەخۆیەو، گۆڕانی راستەقینەی خۆی هەیە، نە لە فارسییەوە وەرگیراوە، نە داتاشراوە،(٤) باشترین بەڵگە، بۆ ئەم لایەنە، ئەوەیە ئەگەر بە بەراورد سەیری زمان و نووسینی کوردی، سەردەمی شێخ مەحموود، (رۆژنامەی کوردستان ١٩٢٢-١٩٢٣)، لەگەڵ ئێستادا، بکەین بۆمان دەردەکەوێت، کە زمانی کوردی گۆڕاوەو، پاک بۆتەوە لە وشەی بێگانەو، تەنانەت لە شێوەی نووسینیشدا، زیاتر لە فارسی گۆڕاوە، بۆ زمانی کوردی وەکو هەر زمانێکی تر، کەوتۆتە ژێر کاریگەری وشەی زمانە پێشکەوتووەکانی ئەوروپاو، وڵاتە پێشکەوتووەکانی بواری زانست و زانیاری و تەکنۆلۆژیاو، بۆیە بەهۆی گۆڕانی باری ئابوورییەوە، ژیانی پێش دەکەوێت و ئەم پێشکەوتنەش، بەزۆربەی زمانانی وڵاتانی جیهانەوە، لە ژێر کاریگەری و وشە وەرگرتنی زمانە پێشکەوتووەکانەوە، دیارەو وشەکانی بۆ ناو زمانانی دی بڵاودەبێتەوە، کاریگەری بەسەریانەوە زیاترە. زمانی زیندوو رەسەنیش ئەوەیە کە توانای جێبەجێ کردنی پێویستییەکانی سەردەمی قسە پێکەرانی هەبێت لە وەرگرتنی ئەو زانست و زانیارییانەداو، توانای پێشکەوتنی هەبێت، بۆیە ناتوانرێ، بە زمانی سەدەکانی رابردوو، دەربارەی

گیروگرفت و رووداوو گۆڕانەکانی ئەمڕۆ بدوێین، چونکە هەموو سەردەمێک زمانی خۆی هەیە (٥) و خاسیەتی (تایبەتین)، زمانی زیندووش ئەوەیە بەپێ کات و سەردەمی جیاجیا، لە گۆڕاندایەو، توانای وەرگرتن هەبێت و لە بوارەکانی راگەیاندن و رۆشنبیری و رادیۆو تەلەفزیۆندا بەکاردەهێنرێت. بۆیە زمان بەبەشێکی زیندوو شارستانێتی مرۆڤ دادەنرێت و لێشی جیانابێتەوە، واتە لە شارستانێتی نەتەوە دانابڕێن و تووشی ئەم گۆڕان و پەرەسەندنە دەبێت و، زمانی کوردیش کە تەرخانە، بۆ بابەتی ئەم لێکۆڵینەوەیە، یەکێکە لەو زمانانەی، توانیویێتی وەک زمانێکی زیندوو رەسەن پێویستییەکانی سەردەم و قسە پێکەرانی جێبەجێ (١) بکات و لەگەڵ رادەی پێشکەوتنی بواری زانست و زانیاری و تەکنۆلۆژیا، بەپێی بارودۆخەکەی خۆی بڕوات و رادەیەکی چاکی بڕیوە.

ئەم لێکۆڵینەوەیە، دەربارەی پێشاندانی وشەکانی زمانی کوردییە، لە بوارەکانی ژیانی کشتوکاڵی و مەڕداری و بازرگانی و پیشەسازی، کە بەهۆی گۆڕانی باری ئابوورییەوە، گۆڕانی بەسەردا هاتووەو، لێکۆڵینەوەکە دەربارەی پێشاندانی وشەی کۆن و تازەی بوارەکانی سەرەوەن، وشەی تایبەتی زمانەکەی خۆی بێت و، گۆڕابێت بە وشەو ناوی تازەی یا وەرگیراو بێت، کە لە ئەنجامی گۆڕانی ژیاندا، بەهۆی گۆڕانی کە بەسەر کەلوپەل و پێویستییە کۆنەکان، بە هی تازەو هاتنە ناوەوەو وەرگێڕانی کەلوپەل و کەرەسەو بەرهەمی نوێی سەر بە زانست و زانیاری تەکنۆلۆژیای نوێ و، لاتانی پێشکەوتووی ئەوروپاو بەرەنگدانەوەی لە زمانی کوردیدا، چۆنیەتی لێکۆڵینەوەکە بریتییە لە کۆکردنەوەو دیاری کردنی دوو جۆر وشەی زمانی کوردی، بۆ ناوی ئامێرو ئامرازو کەرەسەو کەلوپەلی ناو خۆی و خۆماڵی و کوردەواری، لە لایەک و هی وەرگیراوو بێگانەش، دەربارەی ژیانی کشتوکاڵ و بازرگان و پیشەسازی لەلایەکی ترەوە،

گۆڕانی زمان، بەهۆی گۆڕانی باری ئابوورییەوە، تەنها لە ڕووی وشە وەرگرتن و وشە زیادبوونەوە نییە، بەڵکو لایەک دەنگ و پێکهاتنی ڕێزمانی و، شێوازی دەربڕینیش دەگرێتەوە، بەڵام لێکۆڵینەوەکەی ئێمە تەنها سنووری وەرگرتن و فراوانبوونی وشەکانی زمانی کوردی دەگرێتەوە، نموونەکانیشی لە شوێنی خۆی و، لە تەک باس کردنی بابەتێک لەو بابەتانەی سەرەوە، بەنموونەوە تەنانەت لە شوێنی پێویستیشدا بەلێدوانەوە دەهێنینەوە.

زمان لە گۆڕانیدا، گەلێک هۆ لە ژێر پێشکەوتنی باری ئابووریدا، کار دەکەنە سەر گۆڕانی و دەوڵەمەند بوونی فەرهەنگی وشەکانی، کە بە هەموویانەوە هۆیە ئابوورییەکان دەگرنەوە، ئەمانەن:

١- «شارستانێتی نەتەوە بەهەموو دەستوورو داب ونەریت و ڕەوشت و بیروڕاو لایەنی هۆشەکی و ڕادەی ژیری و هۆشیاری و پلەی ڕۆشنبیرییان و تێڕوانیان بەرامبەر بە ژیان و گۆڕانی لایەنەکانی، هەر گۆڕانێک لەم ڕووانەوە ڕوودەدات، ڕەنگدانەوەکەی لە زمانی کۆمەڵەکەوەو بەشێوازی قسەکردن و وشەکانیدا دیارە» (٦)

٢- فراوانبوونی شارنێتی نەتەوەو، زیادبوونی پێویستییەکانی دەزگاو لایەنەکانی ژیانیان و، بەرزبوونەوەی ڕادەی تێگەیشتن و بیرکردنەوەو، توانای شیکردنەوەیان بەرامبەر دیاردەکانی ژیان و گۆڕانە جۆربەجۆرەکانی، ئەمانە هەموویان زمانەکە دەبووژێننەوەو، شێوازەکەی بەرزو بەهێز دەکەن و، واتای وشەکانی وردتر دەبێت و وشەی زۆر هەیە لایەنی بەرێگای وەرگرتن و وەرگێڕان و دانان و داڕشتن، بۆناونان و دەربڕینی شتە تازە داکەوتوو پەیدا بووەکانی بواری ژیانی تازەی هاوچەرخ و تازەی وەک: کۆمپیوتەر، مانگی دەستکرد، مایکرۆ، فڕۆکە، ڕۆکێت، پاراسایکۆلۆجی، تیشکی لێزەر، تەلەفزیۆنی ڕەنگاورەنگ، بێ سیم (بێتەل)، فاکسمایل، ڤیدیۆ... هتد.

٣- دیاردەی چالاکییە ئابوورییەکان، شێوەیەکی تایبەت دەدەن بە زمان لە وشەو واتاو شێواز، ئەم دیاردەیە، دەبێتە هۆی بوونی دیاردەی جیاواز، لە زمانی نەتەوەو ناوچەکاندا، بەبێ جیاوازی جۆری بەرهەم و سیستەمی ئابووری و کاروباری ژیانی مادی و جۆری پیشە و ئیشەکانی وەک کشتوکاڵ و پیشەسازی و بازرگانی و ڕاوکرن.

بەخێوکردنی مەڕو ماڵات، ئەم دیاردانە، هەموویان کار لە زمان و فراوانبوونی وشەکانی زمان دەکەن.

٤- گۆڕان و گواستنەوەی ژیانی نەتەوە، لە کۆچەرایەتییەوە، بۆ شارستانێتی زمانەکەی فراوانتر دەبێت و، شێوازی توندو تیژی پێوە نامێنێت و نەرمی دەگرێتە خۆی، لە دەربڕینی و واتاناسیدا. بۆ نموونە زمانی لادێ و کۆچەر، توندو تیژە. نموونەی وشەکانی ئەم لایەنە، لە زمانی کوردیدا، پێش گۆڕان و گواستنەوە کە وەک: خێوەت، ڕەشماڵ، کولێن، هەوار، دەوار، پاوەند، شەواژوو، بێرە، یەک بێرە، شەو بەکێ، دووبیرە، بەردە بێرە (داربێرە) تەرواڵە، لە ژیانی نیشتەجێ بووندا، وشەکان دەگۆڕێن بە: خانوو، ماڵ، هۆڵ، هەرزاڵە، قەرسیل، دیوەخان، حەوشەو بان.

٥- جیاوازی چینایەتی، لای هەندێک نەتەوەو کۆمەڵ بەهۆی جیاوازی ئیش وکارو پیشەوە، بۆتە جیاوازی پلەی کۆمەڵایەتی، لەناو خەڵک و کۆمەڵدا وە بۆ ئیش و پیشەی هەر یەکێک لەو پلە کۆمەڵایەتییانە وشەیەک دانراوە، هەندێکیان لەلایەن سوڵتان و خەلیفەی عوسمانلیەوە بۆ پیاوی خاوەن دەسەڵات و دەوڵەمەند پێیان.. بەخشتراوە، وەک وشەی: بەگ بۆ نازناوو شۆرەتی بنەماڵە، جا وشەکانی: کوێخا، ئاغا، خان تایبەتن بەو جۆرە کەسانەی، کە دەسڕۆو خاوەن دەسەڵات و پیاوی سەر بەدەوڵەت بوونە. هەروەها وشەکانی: سەپان، گاوان، جوتیار، شوان، باخەوان، بەرخەوان، ئاودێر، وەرزێر، تایبەتن بە ئیش و کاری

خەڵکی لەوان خوارترو نزمتری پلەی کۆمەڵایەتی، بەهۆی پلەو پایەو باری مادی و چینایەتی ئەم خەڵکانەوە. ئەمجا بۆ کرێنی ئیش و کاری هەر یەکێک لەوانە وشەی تایبەت هەن، وەک: شەرتە شوانی، گاوانی، سەپانی (بۆکرێی شوان و گاوان و سەپان) هەروەها جوتیاری، باخەوانی، بەر خەوانی وە یا وشەی مووچە بۆ کرێی فەرمانبەران. ئەمانە وشەیەکی زۆر دەهێننە ناو زمانەوەو دەوڵەمەندێ دەکەن.

٦- پێویستییەکانی ژیانی کۆمەڵایەتی و کاروباری سەردەم، دەبنە هۆی پەیدابوونی وشەو زاراوەی تازە لە زماندا، چ لە ناو خودی زمانەکەوە، سەر هەڵ ئەدەن و، یا لە زمانی ترەوە وەردەگیرێن، لە هەمان کاتیشدا، دەبنە هۆی لەناوچوون و نەمانی وشەو ناونانی شتی تازەو داهاتوو داکەوتوو. گرنگترین هۆیەک لەم رووەوە، دەبنە هۆی لەناوچوونی وشە لە بەکارهێناندا، دەگەرێتەوە بۆ لە ناو چوونی واتای وشەکان و بەکارنەهێنانیان لە ژیاندا، بەهۆی بەسەر چوونیانەوە، وەکو جلوبەرگی جەنگی و هۆیەکانی گواستنەوەو ئامێرەکانی پیشەسازی و پێوانەوە بارەو چالاکی سیستەمی کۆمەڵایەتی لەناو چوون و، بەکارهێنانیان بەسەرچووەو، لەگەڵیانیشدا وشەکانیان لەناو دەچن و وردە وردە نامێنن، مەگەر لە فەرهەنگدا تۆماربکرێن وەک: روپیە، عانە، لیرە (لیرەی رەشادی)، پێنج فلسی، دە فلسی، فلس، مەتاڵ و قەڵغان، سوپەر، شمشێر (شیر)،خەنجەر، تفەنگی یەک تیر، سێ تیر، ماوزەر،قوناخڕ، قوناغ خڕ)، تازەکانیش: حەربە (سونگی) ئارپیجی، تانک، فرۆکە، هاوەن، ساروخ، هەلیکۆپتەر، هەروەها وشەی کێشان و پێوان وەک: ئەلیدرەم، ئیزرەم، هۆقە، باتمان، گەز، باڵ گۆڕان و بەکیلۆگرام، مللی گرام، تەن، مەتر، تۆپ. پارە تازەکانیش وەک: دینار، پێنجی، دە دیناری، بیست و پێنج دیناری، پەنجایی/ نیو دیناری..

هەروەها نەمان و بەسەرچوونی هەندێک باج و جۆرەکانی وەک: ملکانە، دەیەک (العشر)، سەرانە، بزنانە، مەڕانە، یا باجی خانوو لە هەندێک وڵاتدا، کە لە سەدەی (١٩ز)یەوە تاسیەکانی ئەم سەدەیە، هەندێکیان لە خاوەنەکانیان و، هەندێکیانیش هەر ماون، لە شوێن ئەمانە، وشەی باجی داهات (ضریبە الدخل) لە زماندا هاتەکایەوە، وشە کۆنەکانی سەرەوە فەوتان و لەبیرچوونەوە، بەهۆی نەمانی هەندێک دیاردەی چالاکی و رژێمی کۆمەڵایەتی، لە فەوتان و تەواوبوونن لەگەڵیدا، وشەکانیشیان بەکار نایەن، هەروەها نزیک بوونەوەو کارتێکردنی دوو زمانی وەک ئینگلیزی و نورماندی، بەهۆی پێویستی ژیانەوە، کارتێکردن لە نێوانیاندا روودەدات، زمانی ئینگلیزی لە زمانی نورماندییەوە، وشەی وەرگرت، لاتینی لە زمانی گریکیەوە زیاتر لە هەموو زمانێکی تر وشەی وەرگرتووە، یا زمانی عەرەبی، لە یوونانییەوە وشەکانی جەنگی و زانستی سروشتی و ئامێری چاودێری (الات الرصد) یا ئەڵمانی لە سویدی و فەرەنساییەوە یا کوردی لە عەرەبی و تورکی فارسییەوە وشەی وەرگرتووە. لە تورکییەوە ئەداغ، یەغدان، ئاش (چێشت)، ئەگلەنجە، ناتر، لە فارسییەوە: نەردەوان روخسار، بلور، دارچین، کافور، یاقوت.

٨- کارتێکردنی دوو زمان لەسەر یەک و، بەهۆی نزیک بوونەوەیان و پێکەوە ژیانیان لە سنووری وڵاتێکدا وەک کارتێکردنی زمانی عەرەبی بەهۆی وەرگرتنی فەلسەفەو شەریعەتی ئیسلامەوە، لەلایەن میللەتی ناعەرەبەوە، کە زمانی ئیسلام و قورئانی پێ نووسراوەتەوە، هەروەها کارتێکردنی رۆشنبیری ئەو زمانە، بەسەر زمانی کوردی و رۆشنبیری کوردییەوە، بەدەیان وشەی کەوتووتە ناو زمانەکەوە، وەک: حەج، سەرفترە، کافر، مؤمن، توحید، ئیمان، لیلە القدر، رمضان، مسلمان، امام، ئەسحابەو سەحابی (صحابە)، خەلیفەو خولەفا، صوفی، دەروێش، شێخ... هتد. یا وەرگرتنی وشەی شکارتە (کرێی شوان و

جوتیار بەتۆوکردنی پارچەیەکی بچووکی زەوی بەگەنم وجۆ) لە وشەی (ئەشکارو، ئەشکارە، شکارە)(٨)ی ئەکەدییەوە هاتۆتە ناو زمانی کوردی و وەریگرتووە. هەروەها وشەی (ئەکارو، ئەکار) بەواتای کارو ئیشی کشتوکاڵی، بەم شێوەیە وشەکانی زمانی کوردی، زیادی کردووەو زمانەکەش دەوڵەمەندبووە گۆڕانی بەسەردا هاتووە.

٩- زۆر شتی مادی و بەرهەمی کشتوکاڵی، لەبەر پێویست بوونی خۆی و ناوەکەی بەوڵاتاندا بڵاوبۆتەوەو، بازرگانی پێوە دەکرێ و، چۆتە ناو زمانی میللەتانەوە، ئەم بەرهەمە کشتوکاڵییەی وەک وشەی (چای، شای، تی)، چۆتە ناو زۆربەی زمانی وڵاتانەوەو کوردیش لەگەڵیاندا، ئەم وشەیە لە زمانی چۆمی (جزیرە)مالیزیاوەیە کە سەرچاوەی بەرهەم هێنانی ئەم (چا)(٩)یەیە چۆتە ناو زمانی کوردی و ئینگلیزی و فەرەنسییەوە. هەروەها وشەکانی (زەعفەران، شەکر، کافور، شەراب، قاوە، لیمۆ، چۆنەتە ناو زمانانی تری میللەتانەوە لە وشەکانی زمانی ئینگلیزییەوە وەک (Layman, Coffe, Sherbet, Syrop, Camphare,Suger, Safron) ئەم وشانە، دوای گۆڕان و گونجانی دەنگییەوە، زمانی کوردیش وەریگرتوون و بەکاردێن. هەروەها وشەو زاراوە ئابوورییەکان، پاش گۆڕانی باری ئابووری و قۆناغەکانی ناو کۆمەڵ، لە زمانی میللەت و وڵاتانی پێشکەوتۆوە بەناو زمانانی وڵاتاندا بڵاودەبنەوەو بەکاردێن، یا بەوەرگرتن و داڕشتن یا بەرەو گێڕانیان وەک: پرولیتاریا، برجوازیەت، سوشیالیزم، بیروسترۆیکا، گلاسنۆست، هەروەها وشەی تازەش، لەناو خودی زمانەکەوە، لە قۆناغە جیاجیاکانی ژیاندا دێنە ناو زمانەوە بۆ نموونە لە کوردیدا ئابووری، قۆناغی کۆیلایەتی، دەرەبەگایەتی، سەرمایەداری، کرێکار، زەحمەتکێش، رەنجدەر، سەپان، پالە، وەرزێر، خاوەن ملک، (ملکدار)(١٠)

لە پاڵ ئەم هۆیانەی سەرەوەشدا بەهۆی دانان و دەرکەوتنی بازاڕەوە، بە هەموو تایبەت و داب و دەستوورەکانیەوە لە هەندێک وەرزدا، بازاڕی کڕین و فرۆشتنی تایبەت لە شارو لادێدا پەیدا دەبن و، جموجووڵێتی ئابووری دێتەکایەوە، کە ئەمەش دەبێتە هۆی پەیدابوونی زمانێکی تایبەت بەو وشەو زاراوەکانییەوە، لەکاتی کڕین و فرۆشتندا (١١)، ئەم دیاردەیەش لە ناو کوردەواریدا دێتە ناوەوە، لەکاتی وەرزی پێگەیشتنی بەرووبوومی ئاژەڵ و مەڕومالاّت و میوە فرۆشتن لە بەهارو هاویندا وەک وشەکانی: ماست، پەنیر، لۆر، ژاژی، قەیماغ، کەرە (کەری)، رۆن، موو، خوری، هەروەها شامی (شفتی - شوتی)، کالەک (گوندۆرە)، هەرمێ، ئاڵ و باڵو، هەڵۆژە، هەروەها وشەکانی دانەوێڵەی وەک: گەنم (گەنمە قەناری، گەنمە رەشگوڵ، گەنمی مەکسی پاک) جۆ، نۆک/ نیسک، کزن، ماش، هەرزن، لە زمانماندا لە کۆنەوە رەنگیان داوەتەوەو بە هۆیانەوە هەندێک ناوی پیشەو ئیش وکاری وەک: ماست فرۆش، پەنیر فرۆش، گەنم کڕ، تەڕاح، خوری کر، جامباز، قەساب، جەڵەب، کافرۆش، خوێ فروش، خانی گەنم، لە زمانی کوردیدا پەیدابوونەو، هەندێکیان بوونەتە وشەی نازناوو شۆرەت بۆ خۆیان و بنەماڵەو زمانەکەش بە هۆییانەوە، دەوڵەمەند بوونەو وەک: حەمە کافرۆشی، ساڵە جامباز، عەلە قەساب، حەمە شوان، لەم رووەوە زمانی کوردی وشەی کەمی زمانە بێگانەکانی مەگەر بەدەگمەن نەبێت وەرنەگرتووە، بەهۆی خاسیەتی ئیش و کارو بازاڕەوە کە ناوخۆیی یە دوورە لەکارتێکردنی دەرەوە مەگەر وشەی (تەراح، جەلەبی) نەبێت کە کوردی نییە.

لێرەوە لێکۆڵینەوەکەمان بەنموونەوە لە شوێنی پێویستیشدا، بەلێدوانەوە گۆڕانی باری ئابووری، کە دەبێتە هۆی دەوڵەمەندبوونی وشەی زمانی کوردی، لە بوارەکانی کشتوکاڵ و مەڕداری و بازرگانی و پیشەسازی، بە دووشێوەی ژیانی کۆن و ژیانی تازەی ئەو بارانەوە، بەوشەوە ناوی ئەو کەرەسەو ئامێرو

ئامرازانەی، کە سەر بەولایەنانەی سەرەوەن بەپێی مێژووی کۆن و تازەیی ئەو قۆناغانە:

١- قۆناغی مەڕداری و کشتوکاڵی و سەردەمی کۆن و تازە.

٢- قۆناغی بازرگانی سەردەمی کۆن و سەردەمی تازە.

٣- قۆناغی پیشەسازی سەردەمی کۆن و سەردەمی تازە.

قۆناغی مەڕداری و کشتوکاڵی دووبەشە:

أ- قۆناغی مەڕداری

ب- قۆناغی جوتیاری و کشتوکاڵی

أ- قۆناغی مەڕداری: بریتییە لە قۆناغی ژیانی خێلەکی و دەرەبەگایەتی لەم قۆناغەدا، خەڵکی ناو کۆمەڵ خەریکی، بەخێوکردنی مەڕو ماڵاتن، لەم قۆناغەدا بایەخی ژیانی کۆمەڵ، لەسەر، بەرووبومی ئاژەڵ و بەرهەمی کشتوکاڵییە. لەم قۆناغەدا بەرهەم هێنانی رادەکەی بەرز دەبێتەوەو پێویستییەکانیان، لە جاران زیاتر فراوانتر دەبن، ئەم ژیانە لە بواری بەرهەم هێناندا شێوازی تایبەتی خۆی هەیە، کە بریتییە لە شێوەی بەرهەم هێنانی کۆن و پەیوەندی بەرهەم هێنانیش، هەمان شێوەی کۆنە، لەم بوارەدا وشەی زۆر هەن کە لە زمانی کوردی رەنگیان داوەتەوەو، بەهۆی سروشتی ژیانەکەوە کە دوورە لە کارتێکردنی ژیانی دەرەوە، وشەی ناوی ئامێرو ئامرازو کەرەسەو کەلوپەلی ئەم شتانە لەناو خودی زمانەکەوە سەریان هەڵداوەو فەرهەنگی زمانی کوردییان دەوڵەمەند کردووە. پاش داهاتنی ژیانی تازە، بە هۆی گۆڕانی باری ئابوورییەوە، وشەو ناوی ئەو دیاردە کۆنانەی ئەم ژیانە بەهۆی وشەو ناوی تازەی سەر بەژیانە تازەکەوە، بەر راماڵێن دەکەون و لەبیر دەچنەوە. نموونە:

ناوی پیشە و ئیشکەرانی ژیانی مەڕداری و مەڕوماڵات: شوان، بزنەوان،

کارەوان، بەرخەوان، گاوان، گولکەوان.

ئەم جۆرە ژیانە لە پێشەو ئیش و کاردا، گۆڕانی بەخۆیەوە نەدیووە، تا وشەی تازە لە زمانی ترەوە وەربگیرێت بۆ ناو زمانی کوردی، تا بەنموونە بیهێنینەوەو، ئەو دیاردانە هەروەکو خۆیان ماونەتەوە.

ناوی کەلوپەلی پێویست: قاپوت، فەرەنجی (کوڵە باڵ)، پوزەوانە، کەلاقۆڕی (شەپقە لە خورییە)،نانە بەرە (جانتای نان)، گۆچان قەڵەنک، هەگبەی شوان، داربێرە (بەردە بیرە).

لە ژیانی تازەدا، هەندێک کەلوپەلی ئەم بوارە، گۆڕانی بەسەردا هاتووە.

ئەویش بەشێوەیەکی کەم نەبێت، ژیانی مەڕداری و ئاژەڵداری گۆڕانی کەم پەیدا بووە، وەک لە جیاتی: قاپوت، سەر کڵاو قەمسەڵە جزمە لە جیاتی پوزەوانە بەکاردێت لە زمانی عەرەبییەوە وەرگیراوە بۆ زمانی کوردی.

ناوی وشەکانی شوێنی بەخێوکردن: هۆڵ، ئاخوڕ، بەندگە پەچە (هەوێز - پەچەمەڕ)، حەسار، حەوشەو مەر، بەندگە، کاتە، کۆز، پاوەن، تەوێڵە، قەرسیل، پەرێز.

لە ژیانی تازەداو پاش گۆڕانی ئابووری، بەهۆی سروشتی ژیانەکەوە، وشەی تازە نەهاتۆتە ناو زمانەکەوەو، گۆڕانیش ژیانەکەی نەگۆڕیوە، بەشێوەیەکی وا کە لە زمانەکەدا رەنگی دابێتەوە.

ناوی کەرەسەکانی بەخێوکردنی مەڕوماڵات: کۆل، بیر، دەولک (دۆلکە) ئالیک، کاو ئالیک، قەرسیل.

لە ژیانی تازەدا گۆڕانی بەسەردا نەهاتووە، لە کوردەواریدا هەر وەکو خۆی ماوەتەوە.

ناوی وشەکانی کرێی ژیانی مەڕداری: شەرتە شوانی، شکارە(١٢)، نانە زگ (نان و زگ) گاوانی (کرێی گاوان)، بەرخەوانی.

له گۆڕانی ژیانی كوردەواریدا، لەم رووەوە، تەنها كرێی ئەم پیشانەی سەرەوە، لە وەرزییەوە بووە، بە رۆژانە، یا مانگانە، كە لەژیانە كۆنەكەدا، بۆ ماوەی شەش مانگ لە بری كرێ دا دەبڕا، بێ گوێدانە ژمارەی رۆژو مانگەكانی ئیشكردنەكە، شایانی باسە هەندێك لە ژیانی ماوەیەك لەمەوبەردا، تەنانەت تا كۆتایی پەنجاكان و سەرەتای شەستەكان بەنانەزگ ئەو ئیشانەی سەرەوە لە لایەن كەسانی هەژارو كەم دەرامەتەوە راپەڕێنراوە.

وشەكانی باج وەرگرتنی ئاژەڵداری: ئەم جۆرە باجانەی خوارەوە، جاران لە كۆندا، پەیپێی ژمارەی سەر، لە خاوەن ئاژەڵ بەتایبەتی لەكاتی جەنگدا سێنراوە. وەكو لەلایەن دەوڵەتی عوسمانلیێوە، لە جەنگی یەكەمدا بۆ مەڕو بزن و شتی تر دانراوە وەك: مەڕانە، بزنانە، سەرانە، ئەم جۆرە باجانە ئێستا نەماون و لەناو زمانەكەشدا لەبیرچۆتەوە، مەگەر بۆ یەكێك شارەزاو لەو سەردەمە ژیابێت.

ناوی جۆری ئاژەڵ كڕین و فرۆشتن: داشت (بۆ بەخێوكردن و سوود لێ وەرگرتن)دا بەستە، مەڕو بزنی قسر (واتە نەزاو) ئەم لایەنە گۆڕانی بەسەردا نەهاتووە تا وشەی جێگریان لە زمانەكەدا رەنگی دابێتەوە.

أ- وشەكانی جوتیاری و كشتوكاڵی: لەم بوارەشدا ژمارەیەكی زۆرە وشە لە زمانی كوردیدا رەنگی داوەتەوە، هەندێكیان لە ناو زمانەكە خۆیەوەو هەندێكی تری لە زمانانی بێگانەوە وەرگیراون، بۆ كۆنەكانیان پێویستە تۆماربكرێت.

ئەگینا پاشماوەیەك لەبیردەچنەوە، وشەكان بەپێی سەردەمی ژیانی كۆن و تازەبیان پۆل دەكەین چونكە زۆربەیان نەماون وهی تازەو نوێ هاتۆتە شوێنیان.

ناوی كەرەسەو ئامێرو ئامرازی جوتكردن: هەوجارو كەرەسەكانی وەك (گاسن، دەسەدووم، خەپە، مژان، نیرە، چەمبەرە، خوێنە)، لابیتە مەكینەی سێ گاسن هەر سەردەمی ژیانی ناوەڕاستەوە لەجیاتی (هەوجار) هاتۆتە كایەوە. ئامێرە تازەكانی جووت كردن، وەك: تراكتۆر (ترێكتەر) كەرەسەكانی لە

(خرماشە بۆدی، چامرلغ، گێر، سوكان، كۆیل، ملف، كاسكێت، رادێتەر، قایشی رادێتەر، دیلكۆ، ئامێری تۆودەر، ماڵە(١٣) پێكهاتوون. ئەم وشانە لەرێی گۆڕانی باری ئابوورییەوە، لە زمانی بێگانەوە ئینگلیزییەوە لە ناو زمانی كوردیدا رەنگیان داوەتەوەو وشەكانی دەوڵەمەند بووە.

وشەكانی پەیوەند بەرووبەری زەوی كشتوكاڵییەوە: ئەو رووبەرە زەوییەی كە تۆ و دەكرێت و كشتوكاڵی لێ بەناو دەهێنرێت، دەكرێتە چەند پارچەكەیەوە، لەكاتی جووت كردن و دێراو بڕینەوەدا، بۆ مەبەستی ئاسان بوون و هەڵسوڕانی ئیشەكەو جۆربەجۆر كردنی بەرهەم و چاندنی شتی جیاواز، لە یەكتر بۆ گەنم و جۆ، پاقلە، نیسك... وە یا بۆ تەماتەو خەیارو بامیەو باینجان.. هتد. ئەمە دەبێتە هۆی رەنگدانەوەی وشەیەكی زۆر لە زمان، وەك:

لات، لات وبان، سەدە، نیو سەدە، نیولات، سەدەوبان، دێراو، گۆل، خەت.

كەرەسەو ئامرازی درەوكردن (دروونە): داس، داسولكە، قەێناغ، هەستان، ئەمانە كۆنن و پاش ماوەیەك لە بیر دەچنەوە.

ئامێری سەردەمی ژیانی ناوەڕاست بۆ دروونە، وەك: شەپشەپە(١٤) (بەهۆی ئێسترو وڵاخەوە بەكاردێت.

ئامێری تازە درەوكردن: بەهۆی گۆڕانی باری ئابووری و پێشكەوتنی پیشەسازی و تەكنۆلۆژیاوە ئامێرێ تازە بابەت هاتۆتە مەیدانی كارەوە لەلایەن ئەوروپاوە، ئەمەش لە زمانی كوردیدا چ وەكو بەكارهێنان و، چ وەكو وشەیەك لە ژیان و زمانی كوردیدا رەنگی داوەتەوە، وەك: كومباین (دەراسە)، كەرەسەكانی.

وشەكانی جۆری زەوی كشتوكاڵی: بەیار، وەرد، شۆو، زاخێر، نەرمان، دێم، بەراو، دێمەكار، رەقان، چەقێن، ئەم وشانە لەگۆڕاندا جێگریان لە زماندا بۆ پەیدا نەبووە، چونكە سروشتێن و پەیوەندن بەجۆری خاك و زەوییەوە.

جۆری زەوی کشتوکاڵی لەڕووی خاوەندارێتییەوە: زەوی مڵک (خاوەنی تایبەتی هەیە) زەوی وەقف (بۆ کاری ئاینی و کۆمەڵایەتی و خێری سەربە ئەوقافە)، (زەوی ئەمیریٚ واتە هی میری و دەوڵەتە) زەوی خەوتوو (الاراضی المتروکە)(١٥) بۆ ئەمە (بڕوانە: التطور الاقتصادی فی اوربا والعالم، ل٢٩٧).

جۆری زەوی تۆ وکردن: وشکە وەرد، تەڕەکاڵ، بەیار، پەرێز، خێتۆک.

وشەکانی کەرەسەی گیشەکردن: شەغرەو کەرەسەکانی وەک (شاگردۆغلان، چەڵە، چەمبەر، خەپە، شیش مەڵۆ، کرمە، چاکڵ، ئەم کەرەسانە لە زماندا هەموو کۆن بوون و ماکینەی کۆمباین کە ئامێرێکی درەوکردنە لە ژیانی تازەدا شوێنی دەیان ئامێرو ئامرازو کەرەسەی کۆنی لە بواری دروونەدا گرتۆتەوە وەک: داس، شەغرە، تەنانەت بەهۆی شوفێرەکەیەوە شوێنی سەپان و پاڵە پرۆسەی درەوکردنی گرتۆتەوە،

وشەکانی کەرەسەی خەرمان کوتان: چان لە مژان و نیرەو خەبە پێکهاتووەو خۆشی لەگیای سورناتکە دروست کراوەو، بەشولی دارتوو بەستراوەتەوە گێرەو خەرمانی بەهۆی گوێدرێژو وڵاخەوە پێ دەکرێت، کۆنترین کەرەسەیە دوای (پاگێرە)، کە ئەمیش تەنها بریتییە لە رستکردنی چەند (گوێدرێژێک)، جەنجەڕ: (بەهۆی وڵاخەوەو گەورەکەی بەهۆی تراکتۆرەوە خەرمانی پێ ئەکوترێ، ئامێرێکی سەردەمی ناوەڕاستە، دوای گۆڕانی ژیان و لە عەرەبییەوە وشەکەی هاتۆتە ناو زمانی کوردییەوە، شەنە (شەنەی دار، شەنەی ئاسن)تازەترینی ئامێری خەرمان و درەوکردن کۆمباین: (دەڕاسە)یە ئیشی چەند ئامێرێک و چەند ئیشێکی وەک: درەوکردن، کێشانەو، گێرەوکوتان، شەنەبا) لە یەک کاتدا رادەپەڕێنێت (بۆیە لە شوێنی تریش لە سەرەوە باسمان کردووە لە ئامێری درەودا) ناوەکەش شوێنی ناوی چەندین ئامێری وەک: داس، شەغرە، جەنجەڕ،

شەنەی گرتۆتەوە).

وشەکانی بواری (درەوکردن): تەبارە (رووبەرو شێوەی دەغڵ ودان پێش دروست کردن)، قایمە (هەمان شتە وەک تەبارە، بەڵام بەوشکی و کاتی درەوی هاتووە)، بەر، سواڵە، نواڵە، پەرێز، کە لە باوش، (گەلاوێژ) (بۆ گەنم)، تایە (بۆ جۆ یا گیشە) مەڵۆ، شارا، وشک، باقە، دەسک. هەروەها وشەکانی بواری پرۆسەی خەرمان کوتانیش وەک: کۆزەر، کۆزەرو بەربا، قرچە شکێن، وردە کوت، پەڕەناو، بنمل، پاخۆ، شەنەبا، تارم، جێز، جۆخێن، خەرمان هەڵگرتن، گێرە. ئەم وشانەی سەرەوە، بەهەر دوو بەشەکەیەوە، ئەگەرچی ئابووری و سەر بە ئابووری نین، وەک کەرەسەو ئامێرو ئامرازو کەرەسەو کەلوپەلی ژیانی ئابووری، بەڵام لەبەرئەوەی لە سنووری ئەو ژیانەدان و بە تۆمارنەکردنیان لەبیردەچنەوە. بۆیە بەپێویست زانرا تۆماریان بکەین وشەو ناوی تازەی جێگریان لە ژیانی تازە دانێن.

ناوی شوێنی دانەوێڵە هەڵگرتن: عەمبار، چاڵ، چاڵە گەنم، چاڵە جۆ، بۆ کاتی مەترسی و ناخۆشی)، کەندوو، هۆڵ، ئەم شت و شوێنانە بۆ هەڵگرتن و پاراستنی دانەوێڵەن و هەندێکیان وەک ناوی شوێنی کا هەڵگرتن: کادان، لۆدە.

ناوی پیشەو ئیشکەرانی کشتوکاڵی و (فەلاحەتی): جوتیار، سەپان وەرزێر، پاڵە، سەرپاڵە، تێلەکێش(مەڵۆنێر)، کۆڵکێش، توتنەوان باخەوان، ئاودێر، رەزەوان.

شەغرەکێش (هەر سەپان یا کەسێکی تر ئەیکات)، گێرەکەر، فەلاح(١٦) وشەیەکی وەرگیراوە لە زمانی عەرەبییەوە.

جۆرەکانی راپەڕاندنی ئیش و کاری کشتوکاڵی: جێبەجێکردنی ئیش و کاری کشتوکاڵی لەناو کوردەواریدا بەکرێ سەپانی یا بەیارمەتیدانی زبارە، هەرەوەزی

لە لایەن لادێوە ئەنجام دەدرێت، ئەمەش جۆرە كانێتی وەك بە: جوتیار، سەپانی وەرزێری، كرێ پالەیی، زبارە، هەرەوەزی.

هۆو ئامێرو جۆرو شێوازی ئاودان: هۆكانی ئاودان وەك: باران و، كانی و جوگاو كارێز، بیر، ئەستێڵ، بنەوان.

ناوی ئامێرەكانی ئاودان(١٧)، وەك ناعور، شێوەی كۆنە، مەكینەی گازی شەش قوەت، مەكینەی بەنزین، شێوەی ژیانی ناوەند، بۆ ئاودان.

بیری ئیرتوازی: تازەترین ئامێری كارەبایی ئاودانەو، لە زمانی كوردی رەنگی داوەتەوە لە عەرەبییەوە وەرگیراوە، ئاوبارەی بۆ بەكاردێت بۆ فرێدانی ئاوە بۆ بەرزایی. جۆرو شێوازی ئاودان: وەك، گۆل، خەت، دێراو، مەرەزە، ئەمانە ناوی شێوەی زەوییەكەن، كە بەو شێوانە دەكرێن و ئاو دەدرێن. شێوازی ئاودان رێگای تازەو نوێی نییە بۆ ئاودان، مەگەر خانووی نایلۆنی (بیوت زجاجیە) ئەمەش لە كوردستاندا پەیڕەو ناكرێت بەهۆی ساردییەوە، بۆیە وشەو ناوی تازەمان نییە.

كەرەسەو ئامرازەكانی: لە ئاودان و ئیش و كاری كشتوكاڵیدا ئەم وشانە بەكاردێن و بۆ هەندێك كەرەسە، وەك: باج، بێڵ، خاكەناس، باڵتە (قازمە).

ئامێرو ئامرازە كۆنە هاڕین و كوتان: دەستاڕ، جونی، ئاسیاو (ئاشی ئاو) مێكوت، ئەمانە ناوی كەرەسە كۆنەكانی هاڕینن، كە لە زمانەكەوە سەریان هەڵداوە.

هی قۆناغی ناوەڕاست: ئاشی ئاگر (ئاسیاو)

هی قۆناغی تازە: ئاسیاوی كارەبایی (مطحنە، طاحون) تارادەیەك لە زمانی كوردی قسە كردندا وەك وەشەیەكی وەرگیراو لە زمانی عەرەبییەوە لە كوردیدا بەكاردێت لەلایەن خەڵكی دانیشتوانی شارەوە.

ناوی وشەكانی كرێی كشتوكاڵی و جوتیاری: لە زمانی كوردیدا چەند

وشەیەك لەسەردەمی ئەو ژیانەوە، واتە دەست پێكردنی ژیانی كشتوكاڵی رەنگی داوەتەوە، لە دوای گۆڕانی قۆناغ و باری ئابووری بەرەو ژیانی تازە، تەنها لە رووی ماوەی سەندنی كرێكانەوە، گۆڕانی بەسەردا هاتووە، لە وەرزییەوە بۆ رۆژانەو مانگانە، وەك: شكارتە (هی جوتیار هی شوانیش هەیە)، سەپانی (دەیەك) شەرتە شوانی (وەرزییە) كرێ پالەیی (رۆژانەیە)، ئیجار، (لە جیاتی بەكرێدانی زەوییە).

لە ژیانی تازەدا، بەهۆی كاركردنی ئامێری تازەی وەك. تراكتۆرو دەڕاسەوە لە جووت كردن و درەو كردندا، كرێ سەندن بەسەعاتە. پالەیی و سەپانی و جووتیاری بەهۆی ئامێرو مەكینەی تازەو خێرایی ژیانەوە، ناوو وشەكانی لە زمانی كوردیدا ئێستا بەكار نایەن و، لە بیر دەچنەوە؛ وشەكانی: كرێی دەڕاسە، كرێی تراكتۆر، كرێی كاكوت، شوێنی كۆنەكانی لە زمانەكەدا گرتۆتەوە.

ناوی باجی كشتوكاڵی: لە كۆنەوە، تاسەردەمی ژیانی ئێستاش لە لایەن دەسەڵاتدارو دەوڵەتەوە، بۆ زەوی و زارو بەرهەمی كشتوكاڵی دانراوەو لە جوتیارو فەلاح سەنراوە، هەندێكیان لە سەدەی (١٩ز)ەوە تائێستاش هەرماوە وەكو: ملكانەی زەوی، دەیەك (العشر) باجی داهات (ضریبە الدخل)، سێ یەك چواریەك لە بەرووبومی كشتوكاڵی(١٨).

لە ژیانی ئێستاشدا وشەی (ئیجار) عەرەبییە، بۆ گرتنی زەوی كشتوكاڵ و بەناوهێنانی، وەرگیراوەو لە كوردیدا بەكاردێت.

وشەكانی بواری بازرگانی:

كردەی بازرگانی لە ناو كۆمەڵی كوردەواری خێڵەكی و سەردەمی دواكەوتووی كشتوكاڵیدا، بریتی بوو لە شێوەی ئاڵ و گۆڕكردنی (سلع المقایضە) بەرووبووم و بەرهەم بەجۆرێكی تری بەرهەم، كە بەپارەو دراو ئەنجام نەدەدراو، لەبەر نەبوون

و کەمی پارەو بوونی ئەو جۆرە بەرهەمانەی، کە ژیانی ئەوسای خەڵکی لەسەر راوەستابوو. ئەم دیاردەی کڕین و فرۆشتنەو سەوداو مامەڵەکردنە، بە زۆری لە لادێدا دەکرا، پاش گۆڕانی ژیان و بەهۆی پەیدابوونی هۆی تازەی بەرهەم هێنان و گۆڕانی چۆنیەتی شێوازو پەیوەندی بەرهەم هێنانەوە بەرهەم زیادی کرد، خەڵکی لە ژیانی ڕاوو شکارەوە(١٩) وازی هێنا، بۆ ژیانی چاندن و بەرهەم هێنانی دانەوێڵەو زیادکردنی، لەم رووەوە پێویستی ژیان پەرەی سەندوو، ئامرازی تازەی کارکردن کە بە بناغەی ژیانی نوێ دادەنرێت و، باری ئابووری گۆڕا، پرۆسەی کڕین و فرۆشتنی بەرهەم لە بازاڕدا هاتە کایەوەو شاریش پەیدابوو، لەگەڵیدا بازرگانی ئاڵوگۆڕ کردنی شت و مەک لە سەرەتاوە پەیدا بوو، دوای پەیدابوونی دەسەڵات و دەوڵەت، بەشێوە تازەو داهێنانی یاساوە سکە لێدراو پارەو دراو، بووە هۆی کڕین و فرۆشتن وردە وردە دیاردەی (ئاڵوگۆڕکردنی)ی شت و مەک کەم دەبۆوە، پێویستی یەکانی ژیان تا دەهات زیادی دەکردو لە هەڵکشانیشدا بوو، زۆر شتی تازە لە شێوازی ژیانی تازەدا هاتەکایەوە، بەجۆرێک ئەم ژیانە تازەیە، لە زماندا رەنگی دایەوە، وشەکانی زمان دەوڵەمەندو فەرهەنگەکەی لە زیادیدا بوو، بەدەیان وشەی نوێ، چ لەناو خودی زمانەکەو پاش گۆڕانی ژیان و پێشکەوتنی بەهۆی گۆڕانی باری ئابووری تازەوە، کە ئەمیش بەهۆی پەیدابوونی هۆیە تازەکانی گواستنەوەی وەک کەشتی، پاپۆڕ، ئۆتۆمبیل، فڕۆکەی بارهەڵگر، شەمەندەفەری خێرا، بازرگانی بەتەواوی پەرەی سەندو گۆڕاو برەوی ژیان خۆشتربوو، شتی تازە و پێویستی ژیانی نوێ جۆر بەجۆر بوو، بازرگانی لە ناوەوە گەیشتە دەرەوە، لەگەڵ وڵاتاندا پەرەی سەندو، ئەم دیاردە تازەیە، لە زماندا بەتەواوی رەنگی دایەوە، ژمارەی وشەکانی فەرهەنگی زمان، لە زیادبوون و دەوڵەمەندبووندا بوو، پرۆپاگەندەو ئاگاداری و راگەیاندنی بازرگانی، لەگۆڤارو رۆژنامەو رادیۆو تەلەفزیۆندا، بۆ خزمەتی

بازرگانی دەکرا، ئەمە زمانی بەتەواوی بەوشەی تازەو نوێ و وەرگیراو دەوڵەمەند بوو، لەم رووەوە گرنگترین هۆیەک، بۆ گۆڕانی زمان و دەوڵەمەندبوونی، دەگەڕێتەوە بۆ ژیانی کۆمەڵ، و کاروباری ژیانی بەکۆمەڵ، وەک وشەکانی بازرگانی، نموونە:

وشەکانی کڕین و فرۆشتنی کۆن:

سەودا، مامەڵە، میوە فرۆشتن، بازاڕ لە وشەی(باج- باژ)باژێرەوە (وشەی باج باز پەیدابوو)، خۆراک، دانەوێڵە، میوە، بەگەنم، (بەجۆ، بەنۆک، بەنیسک) ترێ فرۆش، تەماتە فرۆش، جەوت فرۆش... هتد.

وشەکانی پیشەو ئیش و کاری
کڕین و فرۆشتنی سەردەمی ناوەڕاست:

بەقاڵ، دێوەرە، کاروانچی، تووتن فرۆش، جامباز، خانچی، توتنچی، جەڵەب کڕ، کوتاڵ فرۆش، گەنم فرۆش، دوکاندار، خوری کڕ، حەماڵ (کوڵ هەڵگر) ئەم وشەیە بەهۆی زمانی عەرەبییەوە هاتۆتە ناو زمانی کوردی و وەرگیراوە، لەسەردەمی زۆر بوونی کڕین و فرۆشتندا پەیدابووە)، هەندێک لەم وشەو ناوانە، بۆتە نازناوو شۆرەت بۆ خاوەن و بنەماڵەکانیان، وەک: نوری بازرگان، سالە حەماڵ، عومەر خانچی، موسا کوتاڵ فرۆش، حەمەدەمین توتنچی... هتد.

وشەو ناوە تازەکانی پیشەو ئیش و کاری بازرگانی:

لەسەردەمی بازرگانی تازەدا هەموو بوارێکی ژیانی تازەدا، بەهۆی گۆڕانی باری ئابوورییەوە، پیشەو ئیش و کار دابەش دەبێت و، پسپۆڕی و شارەزایی

پەیدا دەبێت، هەر کەس ئیش و کاروپیشەی خۆی دەکات. ئەمەش یەکێکە لە دیاردە تازەکانی ژیانی شارستانیەت و، بازاڕی تازەدا وەک: بازرگانی کوتاڵ، بازرگانی جل و بەرگ، بازرگانی خواردەمەنی، بازرگانی شت و مەکی ناوماڵ، چەرچی، ئاردفرۆش، کوتاڵ فرۆش، قەپانچی، پێڵاو فرۆش، خوێ فرۆش، خوری کڕ، وشە وەرگیراوەکانی ئەم بوارە بە زۆری لە عەرەبییەوە هاتۆتە ناو زمانی کوردییەوە، وەک: حەماڵ، جەڵەب کڕ، جوملە فرۆش، قەبانچی، سەیدەلی، سەیدەلانی، اسواق، ئەسواق مەرکەزی، جەرەزات، مرطبات، بایع، معرض، صالون، مجزرە، دەلاّل، تاجر، تجار (توجار)، جملە، موفرەد، روزمە(باقە)، شەددە، کارتۆن، قەسابخانە، مەیدان هەندێک وشە لە زمانی ئینگلیزییەوە وەرگیراوەو لە زمانی کوردی بەکاردەهێنرێت لە بواری کڕین و فرۆشتن و شوێنەکانیدا، وەک: سوبەر مارکت، کافتریا، ئورزدی باک، سێت. ناوی شوێنە بازرگانیەکان بازاڕ، بازاڕگا، خان، کۆشک، دوکان، فرۆشگا، فرۆشگای شۆڕش.

وشەکانی ئامێرو کەرەسەی کێشانی کۆن:

تەرازووی دەست، تەرازووی میل هی سەردەمی ژیانی ناوەند، دەربارەی کەرەسەی کێشان لە کۆندا هاتۆتە ناو زمانی کوردییەوە، وەک: ئەلیدرم، ئیزرەم،ئەمانە تورکمانین، لە زمانی عەرەبییەوەش هۆقە (نیو هۆقە)، باتمان (کوردییە)، نیو باتمان. وشەی تەن (طن) لە بازرگانی تازەدا بەکاردێت، لە ئینگلیزییەوە وەرگیراوە، قەپان (لە زمانی عەرەبییەوە وەرگیراوە)، تەرازووی ئەلیکترونی تازەیە لە زمانی ئینگلیزییەوە وشەکانی/: گرام، مللی گرام، کیلۆگرام، لە کڕین و فرۆشتنی ژیانی تازەدایە.

گەز، نیوگەز، باڵ، لە زمانی ئینگلیزی بێگانەوە وشەی مەتر، باڵە (بالە). بەکوردی/ تۆپ (نیو تۆپ)، دەستە دەرزەن، باقە (نیو باقە)، فەردە (نیوفەردە) لە بواری بازرگانی تازەدا، وشەکانی، تەنەکە، سندوق، (لە عەرەبییەوە وەرگیراوە) فەردە کارتۆن.

وشەکانی سەر بەباجی بازرگانی:

لە بازرگانی و کڕین و فرۆشتندا، چ لە ناوەوە یا لەگەڵ وڵاتانی دەرەوە، بۆ هەموو شتێک و لە ناوخۆش بۆ هەندێک شت و مەک لەلایەن دەوڵەتەوەوە (باج) دەسەنرێ و دەخرێتە پارسەنگی پرۆسەی بازرگانیەوە، وەک: باجی گومرگی لە بازرگانیدا دەسەنرێت.

عمولە: لە زمانی عەرەبییەوە وەرگیراوە بۆ کوردی، بۆ هەقی خان و شوێنی کڕین و فرۆشتن، گومرگی تووتن، خوێ، ئەم جۆرە باجانە لە زمانی تازەو کۆندا بەکاردەهێنرێن و ماون. ترانسێت: لە زمانی ئینگلیزییەوە هاتۆتە ناو زمانی کوردی بۆ بازرگانی دەرەوەیە، بەرمیل، بۆشکە: لە زمانی عەرەبی و فارسییەوە لە بواری بازرگانیدا هاتۆتە ناو زمانی کوردییەوە بۆ کڕین و فرۆشتنی نەوت و گاز.

وشەکانی ناوی پارەو دراو: لە بواری بازرگانیدا پارەو دراو هۆی ئەنجامدانی کڕین و فرۆشتنە بەهۆی گۆڕانی ژیانی ئابوورییەوە هەندێک دراوو پارەی کۆن بەهۆی بەرزبوونەوەی نرخ لە بەکارهێنانیدا نەماون و لەبیر دەچنەوە، هەندێکیان لە زمانی عەرەبییەوە و هەندێکیان لە زمانی ئینگلیزییەوە، هاتوونەتە ناو زمانی کوردی، چ لە شێوەی کۆنەکەی و چ لە تازەکەیدا. بێجگە لە رەنگدانەوەی هەندێک وشەو ناوی پارەی جیهانی کە لە کوردیدا رەنگیان داوەتەوە، وەک: عانە، پێنج فلس، دە فلس، بیست فلس، پەنجایی، روپیە، روبع، دراوی

عەرەبین و تێکەڵ بە وشەی کوردی کراون هەروەها: درهەم، نیو درهەم، دینار، پێنج دیناری، دە دیناری، بیست و پێنج دینار، پەنجا دیناری، پارە کۆنەکانیش کە لە زمانی بێگانەوە وەرگیراون لە کوردیدا بەکارهاتوون، وەک: قرۆش، لیرە، لیرەی رەشادی، لیرەی قوستەنتینی، لیرەی عوسمانلی، ئەم دراوانە لە بازرگانی ئێستا لە زمانی کوردی وەکو وشەیەکی مردوو ماونەتەوەو دینار شوێنیانی لە کڕین و فرۆشتندا گرتۆتەوە.

دراوی بێگانە و ئەوروپایی: هەندێک دراوو پارەی جیهانی یا ئەوروپایی بەهۆی بازرگانی نێو دەوڵەتییەوە، هاتوونەتە ناو زمانی کوردییەوە وەرگیراون لە نووسین: دۆلار، فرەنک، پاوەن، رۆبل بەهۆی گۆڕانی ژیان و باری ئابووری تازەوە، چوونە ناو زۆربەی زمانەکانی میللەتانی جیهانەوەو وەک وشەیەکی زمانەکەیان تەنانەت لە زمانی کوردیشدا بەتایبەتی (دۆلاری ئەمریکی) بەکاردێت.

چۆنیەتی ئەنجامدانی کڕین و فرۆشتن لەکۆندا: لە سەرەتای پەیدابوونی مامەڵەو سەوداو کڕین و فرۆشتندا، بەهۆی نەبوونی پارەوە، ئەنجامدانی لە سنووری ناوچەیی و ناوخۆییدا پەیدا بووە شێوەی ئاڵ و گۆڕی (سلع المقایضە) بە بەرهەمی تر، بەم شێوانەی خوارەوە لە زمانەکەدا بەوشە رەنگی داوەتەوە، وەک: سەر بەسەر، یەک بەیەک، یەک و نیو، یەک ودوو، یەک و سێ... هتد.

قۆناغی پیشەسازی: ئەم قۆناغەش بەهۆی زیادبوونی رادەی بەرهەم و بەرهێنانەوە، لە سنووری پێویستی ماڵ و خێزانەوە، بۆ بوارو سنووری دێهات و، پاشان بۆ سنووری ناوچەو شارەکان بە رادەیەک کە دەبێتە هۆی پەیدابوونی کەرەسەی خاو و سەرمایە، کە بەهۆیانەوە کارگەو پیشەسازی سەری هەڵداوە.

لەسەرتاوە لەناو کوردەواریدا، لە دێهاتەوە بەشێوەی ئیش و کاروپیشەی بچووک لەسەر ئاستی پێویستی خێزان و دێدا، پیشەسازی یا باشتر وایە بڵێین،

پیشەی دەستی، لە کۆندا دەستی پێکردووە، وردە وردە گەشەی کردووەو لەگەڵ گەشەکردنی و پەرەی سەندنی ژیاندا، پیشەسازی گەورە، لەسەر ئاستێکی گەورەو داهاتی پیشەسازی و تەکنۆلۆژیای جیهانی پەیدابوو، ئەم بارە تازەیە، لە زماندا بەشێوەی وشە لە زمانی میللەتانداو لە زمانی کوردیشدا رەنگی دایەوە، فەرهەنگی زمانەکەی بە دەیان وشەی زمانە ئەوروپاییەکان بەتایبەتی لە زمانی ئینگلیزییەوە دەوڵەمەندو فراوان بوو، وشەکانی خرانە ژێر رکێفی دەنگ و دەستووری زمانی کوردییەوەو، لە زمانی قسەکردن و زمانی نووسینیشدا بەکاردێن و رەنگیان داوەتەوە، وەک: لەم بوارانەدا، بەپێی سەردەم لە کۆنەوە بۆ ژیانی تازە:

وشەکانی بواری پیشە دەستی کۆنی کوردەواری:

لە بواری ئامێرو ئامرازو کەرەسەی بەرهەم هێنانی کۆن وەک: پاچ، تەور، تیشک (تەشوو)، چەقۆ، بێڵ، باڵتە(قازمە)، خاکەناس، دەستاڕ، مێکوت، هەوجاڕ، ئاشی ئاو، لاپیتە، بێڵەقان، شەغرەو کەرەسەکانی، داس، داسولکە، قەیناغ، هەستان، چەکوش.

پیشەی جۆلایی تەون و کاری دەستی: کڵاشی پەرۆ، کڵاشی بەن، رانک و چۆغەی کر، پەستەک، لباد، لاکێش، فەرەنجی (کوڵە باڵ)، قاپووت، پوزەوانە، گۆرەوی خوری) لفکە (لیفکە)، (ئەوانەی پیشەوە لە خوری دروست دەکرێن)، رەشکە، جەواڵ، تیر، هەگبە، خەرار، بەرە، بەڕماڵ، پۆپەشم، (پۆپەشمین، تورەکە، مافور، رایەخ جاجم، رەشماڵ (خێوەت) ئەمانە لە موو دروست دەکرێن یاتێکەڵن لە خوریش و لە لایەن جۆلاو هەلاج و تەونکەرەوە کە نموونەی پیشەسازی کوردەوارین دروست دەکرێن.

پیشەی خەڕاتی (دۆمی): هێڵەک، بێژنگ، سەرەند، شەنە، بۆپاک کردنەوەی دانەوێڵەو گەنم و جۆ بەکاردێن.

پیشەسازی هۆیەکانی هاتووچۆی کۆن: بەلەم، کەڵەک، (عارەبانە (گالیسکە).

پیشەسازی ئامرازی سەردەمی ناوەڕاست/: جەنجەڕ، شەپشەپە (ئامێری دروونەیەو بەهۆی ئێسترەوە بەکاردەهێنرێن). مەکینەی ئاسنی جووت، گالیسکەی بەرووبووم کێشانەوە.

ناوی پیشەسازە کۆنەکان: هەلاج، تەونکەر، جۆلاّ، کارگەچی،خەڕات، قازانچی، موتابچی، ئاسنگەر، مسگەر، بۆیاغچی، کلّچی، کورە چی، تەنەکە چی، خەمچی، هەروەها وشەکانی سابونچی، نەجاڕ لە زمانی عەرەبییەوە وەرگیراوەتە زمانی کوردی.

پێویستە هیما بۆ ئەوە بکەین کە ئەم وشانەی بواری سەرەوە، دوای گۆڕانی باری ئابووری و، داهاتنی ژیانی تازەو پەیدابوونی داکەوتنی بەرهەمی پیشەسازی تازەی تەکنۆلۆجیا، زۆر ئامێرو پیشەسازی تازە ناوەکانیان هاتۆتە ناو زمانی کوردییەوە یا ناوەکانیان لە زمانی خاوەن و میللەتەکانیانەوە، وەرگیراوە بۆ ناو زمانی کوردی و زۆریش لە بەرهەمە کۆنانە لەگەڵ ناوەکانیان لە بیرچوونەتەوە، یا وردە وردە لەبیردەچنەوە بەهۆی پەیدابوونی ئامێرو کەرەسەی هاوچەرخ و تازە شوێنەکانیان لە زمانەکەو بەکارهێناندا دەگرنەوەو هەندێکیشیان وەک خۆیان دەمێنێتەوە، نموونە:

پیشەسازی تازەی: ئاشی ئاگر (ئاسیاو)، ئاشی کارەبایی، ئاشی گەرۆک، کارگەی مافور کارگەی رستن و چنین، کارگەی پێلاو، کارگەی لوقم، کارگەی سۆندە، کارگەی شیرەمەنی (ماست)، کارگەی پەلەوەڕ، کارگەی کاشی، کارگەی بلۆک، کارگەی ئەلیمنیۆم (لە ئینگلیزییەوە وەرگیراوە بۆ ناو کوردی)، کارگەی روخام (لە عەرەبییەوە وەرگیراوە)، کارگەی کەللە شەکر، کارگەی چیمەنتۆ (لە عەرەبییەوە وەرگیراوە).

ناوی هۆیەکانی تازەی گواستنەوە: فرۆکە، کەشتی، پاپۆڕ، شەمەندەفەر، تەیارە، سەیارە، سەفینە، غەواسە، قطار، لە زمانی عەرەبییەوە وەرگیراون ناوی پیشەو ئیش کەرانی پیشەسازی لە عەرەبییەوە، وەرگیراون لە زمانی کوردیدا رەنگیان داوەتەوە وەک: مصلح، بەڕاد، کارەباچی، لحیمچی، سەعاتچی، نجار، سوبغچی.

وشەکانی بەرهەمی پیشەسازی جیهانی: کە لە ناو زمانی کوردیدا رەنگیان داوەتەوەو، وەکو وشەیەکی کوردی لە نووسین و قسەکردندا بەکار دەهێنرێت و، خراونەتە ژێر دەستووری بەکارهێنانی زمانی کوردییەوەو، زمانەکەیان دەوڵەمەند کردووە، پێویستە ئەمەش بوترێت، کە وەرگرتنی وشەی بێگانەو ئەوروپایی و ئینگلیزی نابێت بەشێوەیەکی کوێرانە بێت و زۆری لە زمانەکە بکرێت و بەکار بهێنرێن، پێویستە وەرگرتنیان دوای گونجاندنی دەستوورو نەبوونی وشەی خۆماڵی و کوردی بێت، ئەگینا، بەپێچەوانەوە زمانە کە دەخرێتە ژێر لافاوی وشەی بێگانەوەو، پاش ماوەیەک تایبەتی نەتەوەی خۆی لە دەست دەدات و وەرگرتنی ئەم وشانەش بە زمانی خاوەن و میللەتەکەیانەوە ناونراون بەهۆی پێویستییانەوە بەناو زمانانی جیهاندا بلاوبوونەتەوە، بۆیە کاری خراپ ناکاتە سەر زمان. نموونەی وشەکان ئەمانەن:

تراکتۆر، کومباین، پایسکیل، ماتۆر، ترام، تاکسی، لۆری، جێب، پیکاب، لاندرۆڤەر، لاندکرۆزەر، رانج رۆڤەر، ڤۆلگا، تیۆتا، لادە، فیات، ریم، مارسیدس، سوپەر، جامپۆ، فەرگەسۆن، دیزل، رادیۆ، تەلەفزیۆن، ڤیدیۆ، مایکرۆفۆن، گرامافۆن، ئێرکوندێشن، کۆمپیوتەر، بارۆمەتر، میکرۆسکۆب، کامیرا، سینەما، ترانسستۆر، کۆیل، رادێتەر، رادار، مایکرۆ، تەلەفۆن، تەلەگراف، شوفڵ، گرێدەر، بیلدۆزەر، ...هتد.

لە زمانی عەرەبییەوە: سەیارە، تەسجیل، سماعە، مبردە، غساله، مجمدە،

فون کاویل، مکینه، طباخ، سۆبە، کاویە، جهاز، لاسلکی، مصفی، کەوسەرە، مشار، مضخە، کەلابە (قلابع)، کابسە.

ناوی ئیش کەرانی پیشەساز بەئینگلیزی: بەهۆی بوونی هەندێک کۆمپانیای ئینگلیزی ئەمەریکایی وەکو هی نەوت، گاز لە هەندێک شاری کوردستان و کوردنشیندا وشەی پیشەسازو کارگەرانی و پیشەزان لە زمانی ئینگلیزی کەوتۆتە ناو کوردی و بەکاردێن وەک: فۆرمەن، فیتەر، وایەرمەن، ئستاف، ئنجنێر، هەروەها وشەی ئۆف (پشودان) هاتۆتە ناو زمانی کوردی و لە ئینگلیزییەوە وەرگیراوە.

وشەکانی بەرهەمی پشەسازی جیهان:

کەلەناو زمانی کوردیدا رەنگیان داوەتەوەو وەکو وشەیەکی کوردی لە نووسین و قسەکردندا بەکار دەهێنرێت و خراونەتە ژێر دەستووری بەکارهێنانی زمانی کوردییەوەو زمانەکەیان دەوڵەمەند کردووەو پێویستە بوترێت، کە وەرگرتنی وشەی بێگانەو ئەوروپایی و ئینگلیزی نابێت بەشێوەیەکی کوێرانە بێت و زۆر لە زمانەکە بکرێت و بەکاربهێنرێت، پێویستە وەرگرتنیان دوای گونجاندنی دەستووری و نەبوونی وشەی خۆماڵی و کوردی بێت، ئەگینا بەپێچەوانەوە زمانەکەمان دەخرێتە ژێر لافاوی وشەی بێگانەوەو پاش ماوەیەک تایبەتێتی نەتەوەیی لەدەست دەدات، وەرگرتنی ئەم وشانەش بەزمانی خاوەن و میللەتەکەیانەوە ناونران و بەهۆی پێویستییانەوە، بەناوی زمانانی جیهاندا.

ئەنجامی لێکۆڵینەوە:

بەهۆی ئەم لێکۆڵینەوەیە گەیشتوومەتە ئەم ئامانجانەی خوارەوە:

١- ئاگاداری بوون و ئاگا لێ بوونی وشە کۆنەکانی زمان، بەتایبەتی ئەوانەی لە بواری ژیانی ئێستادا بەسەرچوون و، بەهۆی پێویست نەبوونیانەوە بەکارناهێنرێن و وردە وردە لە بیردەچنەوە بەتۆمارکردنیان دەپارێزرێن.

٢- لێکۆڵینەوە، بەگشتی و لێکۆڵینەوەی زمانەوانی بەتایبەتی ئەوانەی سەر بەزمانی سەردەمی ژیانی کۆن و تازەن فەرهەنگی زمان دەوڵەمەند دەکات.

٣- توانای زمانەکە بەرامبەر گۆڕان و پەرەسەندن مێژوویی و کۆمەڵایەتی لەڕووی تواناو گونجانی ژیانی تازەو سەردەمدا بەرامبەر زانست و زانیاری و چوونە پێشەوەی ژیانی دەردەکەوێت.

٤- تۆمارکردنی ناوی پیشەیی شارەزایان و جۆری پیشەسازی کوردەواری و باری ئابووری سەردەم لە زۆر قۆناغی جیاوازدا.

٥- هۆی گۆڕانی باری ئابووری و ژیانەوە، دەتوانرێ لە سنووری قسە بەکارهێنراوەکانا جۆری ژیانی سەردەم و چۆنیەتی دیارو دەست نیشان بکرێت، واتە بەهۆی وشەوە دەتوانرێ لێکۆڵینەوەی مێژووی زمان بکرێت.

٦- ناوو وشە کۆنەکانی بواری کشتوکاڵی و بازرگانی و پیشەسازی سەردەمی ژیانی کۆن بەپێچەوانەی بەشێکی زۆر ناوو وشە کۆنەکانی تازەی ئەو بوارانە لەناو زمانەکەوە سەریان هەڵداوەو وەرگیراون.

پەراوێز:

١- بڕوانە: الدكتور علي عبدالواحد وافي/ اللغة والمجتمع، ١٩، ل ١٤٢

٢- د. خليل ابراهيم حماش، اللغة والحضاره، الاقلام عدد (٦)، ٩٧٥، ل ٤٨

٣- دكتۆر وريا عومەر ئەمین،بنج و سیماو یاساکانی گوێزانەوە، ڕۆشنبیری نوێ، ژمارە (١٢١)، ١٩٨٩، ل ٧٢

٤-زبير بلال اسماعيل، مێژووی زمانی کوردی، وەرگێڕانی يوسف رؤوف علی، بەغدا، ١٩٨٤، ل٨٩، ٩٥.

٥- فؤاد حەمە خورشيد، اللغة الكردية، التوزيع الجغرافي للهجاتها، بەغدا، ١٩٧٣، ل٤٦.

٦- د. علي عبدالواحد وافي، اللغة والمجتمع، القاهرة، ١٩٥١، ل٩.م

٧- التطور الاقتصادي في اوربا والعالم، ترجمة د. محمد عبدالواحد العزيز عجمية بيروت ١٩٨٣، ل٢٩١.

٨- د. جەمال رەشيد، لێکۆڵینەوەی زمانەوانی دەربارەی مێژووی وڵاتی کوردەواری، بەغدا، ١٩٨٨، ل٤٢.

٩- د. علي عبدالواحد وافي، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٣.

١٠- بڕوانە: ا/ التطور الاقتصادي في اوربا والعالم، ل١٨٧.

ب/ د. ابراهيم السامرائي، العربية تواجه العصر، موسوعة صغيرة، بەغدا، ١٠٥، ل٤٢.

١١- عبدالعزيز بن عبد الله، تطور الفكر واللغة، دار لسان العرب، لبنان، ل٩٧.

١٢- التطور الاقتصادي في اوربا والعالم، ٢٩٧.

١٣- د. مهندس مرعي، موسوعة المعاجم التكنلوجية التخصصية- الهندسة الزراعية ل٢٤.

١٤- د. مهندس حسن مرعي، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣١٦.

١٥- التطور الاقتصادي في اوربا والعالم، ل٢٩٧.

١٦- د. مهندس حسن مرعي، سەرچاوەی پێشوو، ل٢٤، ٢٥، ٣١، ٢٧٠، ٢٨١، ٣١٦.

١٧-التطور الاقتصادي في اوربا والعالم، ل ٢٩١.

١٨- د. جەمال رەشيد، سەرچاوەی پێشوو، ل ١٢٨.

سەرچاوەکان بە کوردی:

١- د. ئەو رەحمان حاجی مارف، بنچینەی دانانی فەرهەنگی کوردی- عەرەبی، پەروەردەو زانست، ژمارە (٦) ساڵی (٣)، بەغدا ١٩٧٣، ل٥٧- ٨٤.

٢- ئەنوەر طاهر بکر، گرنگی زمان لە ژیاندا، پەروەردەو زانست، ژمارە ٩، ساڵی/٤ بەغدا ١٩٧٥، ل٩- ١٠.

٣- د. جەمال رەشيد، لێکۆڵینەوەی زمانەوانی دەربارەی مێژووی وڵاتی کوردەواری، بەغدا ١٩٨٨.

٤- د. خليل ابراهيم حماش، اللغه والحضاره، الاقلام، عدد (٦)، ٩٧٥، ل٤٨.

٥- زبير بلال اسماعيل، مێژووی زمانی کوردی، وەرگێڕانی کوردی، يوسف رؤوف علی، بەغدا، ١٩٨٤.

٦- غازی فاتح وەیس، روناکبیری لە کتێبی زمانی نەتەوایەتی کوردی،

رۆشنبیری نویّ، ژماره ١١١، بەغدا ١٩٨٦، ل٢٠٥- ٢١٨.

٧- محمدی ملا کریم و کەمال جلال غریب، هەڵبژاردنی زاراوەی کوردی، پەروەردەو زانست ژماره ٦، بەغدا، ١٩٧٣، ل٢٩- ٥٦.

٨- د. نەسرین فەخری، پەرەسەندنی مێژوویی واتای وشەو دەوری لە دەوڵەمەند کردنی زماندا، رۆشنبیری نویّ، ژماره ١٢٦، بەغدا ١٩٩٠.

٩- د. نەسرین فەخری، رێبازی بە کوردی کردنی زاراوە، رۆشنبیری نویّ، ژماره ١١٤، بەغدا ١٩٨٧، ل١٢٣- ١٣٦.

١٠- د. وریا عمر امین، بنج و سیماو یاساکانی گوێزانەوە، رۆشنبیری نویّ، ژماره ١٢١، بەغدا ١٩٨٩، ل٧٢- ٧٦.

سەرچاوە بەعەرەبی:

١١- د. ابراهيم السامرائي، التطور اللغوي التاريخي، بيروت ١٩٨١.

١٢- د. ابراهيم السامرائي، العربية بين امها وحاضرها، دار الحرية للطباعة بغداد ١٩٧٨.

١٣- د. ابراهيم السامرائي، العربية تواجه العصر، الموسوعة الصغيرة، دار الجاحظ بغداد، ١٩٨٢.

١٤- التطور الاقتصادي في اوربا والعالم محمد عبدالله عجمي، دار النهضة العربية بيروت ١٩٨٣.

١٥- د. جمعة سيد يوسف، سيكولوجية اللغة المرض العقلي، سلسلة كتب شهرية، الكويت ١٩٩٠.

١٦- طه باقر، من تراثنا اللغوي القديم، سمي في العربية بالدخيل، مطبعة المجمع العراقي بغداد/ ١٩٨٠.

١٧- عبد العزيز بن عبدالله، تطور الفكر واللغة، دار لسان العرب، لبنان.

١٨- الدكتور علي عبدالواحد وافي، اللغة والمجتمع، دار احياء الكتب الرسمية حصرط ٢١.

١٩- فواد حمه خورشيد، اللغة الكردية، التوزيع الجغرافي للهجاتها، مطبعة الوسام، بغداد، ١٩٨٣.

٢٠- كتاب المورد، دراسات في اللغة، الطبعة الاولى بغداد ١٩٨٦.

٢١- د. مهندس حسن مرعي، المعاجم التكنلوجية التخصصية، الهندسة الزراعية.

٢٢-د. محمد احمد ابو الفرح، مقدمة لدراسة فن اللغة، دار النهضة العربية بيروت، ١٩٦٦.

٢٣- هيو برام ولش، الطفل والمجتمع ترجمة محمد باقر نوبخ، دار الحرية للطباعة، كلية التربية جامعة بغداد، ١٩٩٠.